

Prof. dr ZORAN PJANIĆ

O VAŽNOSTI JUGOSLOVENSKE TEORIJE I PRAKSE ZA SAVREMENA SHVATANJA SOCIJALISTIČKE PRIVREDE

Ako se danas sve češće izriču sudovi da se „marksisti (pored drugih) strogo dele u dve grupe, u one koji se trude da dokažu da se istinski legitimni marksistički koncept socijalističke privrede mora sastojati od samoupravljanja proizvođača, i u one koji izjednačavaju pravi marksistički koncept socijalizma sa komandno-planskim sistemom“ (Selucki),¹ ako se postepeno prevazilazi ideja o univerzalnom obrascu socijalističkog društva, takvom duhovnom stanju velikim delom je doprinelo jugoslovensko iskustvo.

Kada neki novi pogled postane svojina mnogih ljudi, pa čak i celih slojeva i klasa, često se događa da ga razne društvene snage i sredine prisvajaju. Zamisao o samoupravljanju je dosta stara, najveći broj socijalističkih pisaca nju je podrazumevao, a poneki od njih i eksplicitno iznosio u ocrtavanju osnovnih kontura budućeg društva. Ali je nepobitno i to da je samoupravna komponenta bila prigušena raspravama i opredeljenjima oko drugih socijalističkih tema. Ocena, koju je izneo Lucien Goldmann na štokholmskoj konferenciji Russell-ove fondacije 1969. godine, ističu jednu presudnu činjenicu: „To će zauvek biti ponos jugoslovenskih socijalista da su bili prvi koji su uveli samoupravljanje u stvarnu ekonomsku politiku jedne socijalističke države. Izvan svake je sumnje da samoupravljanje zahteva da bude u čvrstoj povezanosti sa idejom slobode i ljudskog napretka, što je uvek vodilo misli i nade socijalista“. Dakle, začetke ideje o samoupravljanju neko može naći još kod velikih socijalista-utopista iz početka XIX veka ili kod njihovog učenika Bušea (Bucheze); značajna su, inače kontroverzna, gledišta Prudhona i Marksa, hrišćanskih socijalista i guild-socijalista, pa i pisaca sa našeg tla; ne smeju se zanemariti prve godine posle oktobarske revolucije — zbog

¹ R. Selucky, „Marxism and Self-Management“ (zbornik „Self-Management“, ed. J. Vanek, str. 47, Penguin Readings, 1975).

čega je pre trideset godina rečeno u našoj Narodnoj skupštini da je parola „Fabrike radnicima“ davnašnija i akciona u radničkom pokretu. Ali, tada donet zakon, pod pravnički tačnim nazivom, inače na prvi pogled ne mnogo atraktivnim — „*Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim preduzećima od strane radnih kolektiva*“, postao je jedna od prekretnica u razvoju socijalističke misli i prakse, jer je imao „duboki sadržajni smisao“, „čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji.“

Velika prisutnost ideje o samoupravljanju u svetu nameće našim ekonomistima obavezu ozbiljnog i kritičkog ispitivanja performansi jugoslovenske privrede. Korisno je ukazati na ostvarene dobre rezultate, ali moraju se tražiti putevi daljih i većih uspeha, posebno danas kada su privredne teškoće očite. Svetska privreda doživljava loše godine, pa se to snažno izražava i u našim privrednim tokovima. Štaviše, dok je Zapad beležio stopu rasta koja se kretala oko nule sa slabom tendencijom ka usponu oko 1978. i imao veliku armiju nezaposlenih, Jugoslavija je do ove godine ostvarivala povećanje društvenog proizvoda po godišnjoj stopi iznad 5%, uz širenje zaposlenosti do približno 4%. Ipak, poslednji privredni poremećaji otkrili su i slabosti, koje nisu posledica inostranih činilaca, nego im se poreklo nalazi u domaćim prilikama.

U ovom prilogu zahvat se ograničava na ekonomske vidove socijalističkog poretka, na ono novo što je donela samoupravna verzija, pa i tu samo na neke od njih. Prvi se odnosi na način, kako se izgrađuje socijalističko društvo, s obzirom na to da su se sve originalne (i uspele) socijalističke revolucije odigrale u slabo razvijenim zemljama. Drugo, kako izgleda privredni mehanizam u socijalizmu, kakvo je mesto robne privrede i planiranja. Treće, sve naglašenija humana komponenta, tj. primena stare maksime da je „čovjek mera stvari“ i na socijalizam, s njegovim već ispoljenim istorijskim oblicima. Naravno, sve ovo, uz puno naučno vrednovanje onog što je samoupravni socijalizam već pružio, odnosno dokle je stigao u kretanjima čije je pravce sam ostvario i u čemu bi ležali uzroci otkrivenih slabosti.

I

Dugo vremena proces izgradnje socijalističkog društva, sve do zrelog komunizma, opisan je kao jedna linearna sekvenca pozitivnog uticaja jačanja proizvodnih snaga na društvo, u uslovima diktature proletarijata. To je navelo Gorz-a da pripiše većini marksista, do početka poslednje decenije, da su smatrali „proizvodne snage, posebnu nauku i tehniku, ideološki neutralnim, a njihov razvitak u suštini pozitivnim“, jer, kako u kapitalizmu tako i u socijalizmu, sazeva materijalna baza novog društva.

Ovaj stav, u tumačenju Pietra (Piettre), dobio je ovakav oblik: po Marksu, početna faza revolucije ima svoje posebne zadatke: na

političkom planu („osvajanje vlasti od strane proletarijata, likvidacija sopstveničkih klasa i suzbijanje, shodno ovome, svih ideologija koje su one propovedale“); na ekonomskom (prevođenje sredstava za proizvodnju u kolektivnu svojinu, zadržavajući do određenog vremena ličnu svojinu na sredstvima za potrošnju) i na tehničkom (pošto se „diktatura proletarijata odlikuje *intenzivnom industrijalizacijom*, neophodnom radi prelaska u fazu *izobilja*, koja nije ništa drugo do *komunizam* u pravom smislu reči“).² Kada se zna da je Marks pretpostavljao da će do revolucije doći u industrijski najnaprednijim zemljama, onda postaje jasno kakav je zadatak stajao pred prvom socijalističkom revolucijom u našem stoleću.

Rusija je bila privredno vrlo zaostala zemlja, što je imalo za posledicu glavnu protivrečnost između nove vlasti i stvarne ekonomske osnove, koja je, po Lenjinu, sadržavala slabije ili jače izražene elemente čak pet tipova društvene ekonomske strukture. Izlaz iz ovakvog stanja i prelaz ka socijalizmu on je nalazio, uz očuvanje sovjetske vlasti, u elektrifikaciji. Vremenom, ovo je postao slogan pojednostavljene sheme socijalističke izgradnje, čiji je jedan od bitnih sastojaka izraziti tehnički determinizam.

Savremena literatura na Zapadu ponovo je skrenula pažnju na dvadesete godine, kada su se u Sovjetskom Savezu vodile oštre debate na koji način obezbediti brz privredni razvoj, koji bi konačno prevazišao proste robne, privatno-kapitalističke i državno-kapitalističke oblike proizvodnje. Na jednoj strani bile su radikalne pristalice industrijalizacije, koje su tražile da Sovjetski Savez što pre stvori sopstvenu tešku industriju, kupujući potrebnu opremu u inostranstvu svojim poljoprivrednim proizvodima i drvenom građom. Drugi su težište stavili na investicije, koje štede na kapitalu i koriste srazmerno mnogo rada, polazeći od obilja ili oskudice ovih resursa. Treći su predložili suptilnija rešenja; oni su takođe smatrali da prinosi investicija moraju biti rukovodeće načelo u konkretnim opredeljenjima, ali su pri tom izuzimali tzv. prioritetne sektore, kao što su elektrifikacija i saobraćaj. Delom zbog veličine ove zemlje i prirodnog bogatstva, delom zbog političkog inostranog pritiska, što je navodilo ka autarkičnom opredeljenju, ali ipak prvenstveno zbog ishoda „Velike debate“ na partijskom i državnom planu, prvo gledište odnelo je potpunu prevagu. Tehnički posmatrano, napredak se obezbeđivao imitacijom i preuzimanjem postupaka i pronalazaka iz razvijenog kapitalističkog sveta, a ekonomski — stavljanjem u središte razvoja proizvodnju prvog odeljka, a u okviru njega proizvodnju mašina. Teorijska ekonomija je stvorila poseban instrumentarijum za analizu imitacije u oblasti potrošnje — demonstracioni efekat. Tu tehniku primenio je Berliner u proizvodnji, u ispitivanju poznate krilatice „stići i prestići“ iz doba prvih sovjetskih

² A. Pietre, „Pensée économique“, str. 201—2, Paris, 1979.

petogodišnjih planova, uključujući modele imitirajućeg razvitka, vremenske termine i formalne karakteristike.³

Ovaj obrazac razvoja, slabije izražen na tehničkom nivou (zbog sopstvenih rezultata u nauci), ostao je i nakon drugog svetskog rata, kada je došlo do obrazovanja nekoliko socijalističkih zemalja, što je zapadne ekonomiste početkom pedesetih godina navelo na kritička razmatranja kakve bi bile krajnje posledice ovakvog multiplikovanog procesa davanja prednosti prvom odeljku, koji zapostavlja prirodne pogodnosti i prednosti podele rada. Najvažnija implikacija ovog mehanicističkog gledanja na izgradnju socijalističkog društva kroz razvijanje teške industrije, praćeno visokim investicionim stopama, sve do danas je nerešeno pitanje odgovarajuće proizvodnje sredstava za potrošnju, što je više puta bilo uzrok i ozbiljnih političkih kriza.

U Jugoslaviji je dosta rano sazrelo drukčije pristupanje socijalizmu, oživljavajući staru ideju da on predstavlja, u stvari, celi prelazni period od kapitalizma ka komunizmu, u kome tehnički napredak ima vrlo značajnu ulogu, ali da se socijalističko sazrevanje ne može svesti na prost kvantitativni porast proizvodnje ili na politički prostorno širenje u svetu. To je realno društvo, sazdano od mnoštva interesa, pa čak i suprotnih. U privrednoj strategiji napuštena je autarkična varijanta, stvaranje domaće industrijske proizvodnje pretežno radi supstituiranja uvoza, nego, uz sve shvatanje prirode svetskog tržišta, naglasak je stavljen na osavremenjavanje privredne strukture i što šire povezivanje sa svetskim robnim tokovima. Prema tome, dostignuti nivo ne meri se proizvedenim tonama gvožđa i drugih metala (mada je to važno), nego ukupnim sklopom proizvodnje, ukoliko su u njemu zastupljene one grane sa najdinamičnijom stopom tehničkog progressa. Na drugoj strani, svrha proizvodnje nije u njoj samoj, već u potrošnji. Životni standard podignut je na nivo prvorazrednog cilja ekonomske politike, čime je prevaziđeno čisto apstraktno njegovo vrednovanje kao glavne ekonomske zakonitosti socijalizma.

Ako se uporede oba oblika socijalističke privrede — državni i samoupravni — u ovom potonjem ostvareno je racionalnije povezivanje proizvodnje i potrošnje, alokacija resursa je u znatno većoj zavisnosti prema zahtevima stanovništva, među raznim tržištima znatno je manje onih koji nose karakter tržišta prodavaca, nema onog što je u literaturi dobilo naziv „inflacija redova“.

Ali, koliko su god velike, pa i socijalno veoma značajne ove prednosti — posebno u odeljku proizvodnje sredstava za potrošnju — treba dodati da su neki problemi, sem teorijskog odgovora, ostali bez rešenja u stvarnosti. Naime, u privredama centralističkog tipa postiže se najveća mobilnost akumulacije, što je samo po sebi prednost, ali ne i dovoljan razlog za nužno racionalan i društveno

³ J. Berliner, „The Economics of Overtaking and Surpassing“ (zbornik „Industrialization In Two Systems“, ed. H. Rosovsky, str. 159—185, New York, 1966).

opravdan razvoj. Koncentracijom akumulacije kod glavnog državnog autoriteta, uostalom, postiže se ubrzano širenje proizvodnje kapitalnih dobara i sirovina.

U nas, u ukupnoj rekonstrukciji društva, da bi radni ljudi bili nosioci političke proširene reprodukcije kao osnovne ćelije, u kojima upravo dolazi do intimnog spoja između ekonomskih subjekata i materijalnih činilaca, pojavljuju se osnovne organizacije udruženog rada, srazmerno omeđene kao tehnološke celine, čiji se rad može valorizovati u njihovim međusobnim odnosima ili na tržištu. Iako nikad društvo nije bilo zamišljeno kao neka atomizirana zajednica, iako su OOUR-i određeni jedino kao ćelije iz kojih izrasta splet složenih trajnih veza po horizontalnim i vertikalnim pravcima, iako je privreda postavljena tako da čak njenom celinom rukovodi udruženi rad, — ova zamisao nije ostvarena, pa se govori o „oourizaciji privrede“, o njenom komadanju na male jedinice, o usitnjenosti i maloj pokretljivosti akumulacije. Ovakvo stanje pogađa kapitalno-intenzivne grane, kod kojih je, po pravilu, početni racionalni obim ulaganja vrlo veliki.

Zbog toga, umesto mitomanije prema čeliku, jugoslovenska privreda pati više od jedne decenije od prevelike zavisnosti u sirovinama (i energiji) nabavljanim u inostranstvu. Dobra opšta usmerenost nije dovela do očekivanih rezultata, jer privredno i organizaciono alociranje resursa u kapitalno intenzivne delatnosti nije efikasno postavljeno. Udruživanje rada i sredstava, izvedeno iz dohodnih veza i zajedničkih interesa, što je glavni pravac društvene akcije da se ovaj problem reši, za sada je skromnih razmera. U stvarnosti, pribegava se vanekonomske — državnim i političkim merama, što predstavlja dvostruko palijativno rešenje — i sa stanovišta materijalne proizvodnje (njenih realnih potreba) i sa stanovišta sistema. Dakle, pred društvom se nalazi zadatak da utvrdi razloge zaostajanja u udruživanju rada i sredstava, čijim bi otklanjanjem samoupravljanje u oblasti privrede prevazišlo okvire OOUR-a i tako dalo svoje oblikovanje jedne moderne, krupne, međusobno zavisne privrede.

II

Svojevremena čuvena „socijalistička kontraverza“, o mogućnosti i delotvornosti socijalističke privrede, vođena je u terminima prirodne privrede. Klasični koncept socijalizma svodio se na centralističku plansku prirodnu privredu. Pre trideset godina Peter Vajls (Wiles) je na osnovu sovjetske prakse utvrdio da je ovaj pristup zastareo, pošto se javna privreda ovog tipa oslanja na fenomenima robe, novca i tržišta. Mada se sovjetskim cenama ne odriče karakter racionalnosti (shvaćene u širem smislu, kao kategorija koje ispunjavaju dodeljene im funkcije)⁴, i mada su povremeno

⁴ O racionalnosti cena uopšte, a posebno u Sovjetskom Savezu, pisao je M. Bornstein („The Soviet Price System“, časopis „American Economic Review“, str. 97—99, mart, 1962).

izvođene promene u cilju povećanja efikasnosti, zbog potisnutog delovanja selektivne, distributivne, a naročito alokativne funkcije tržišnog mehanizma, — sovjetska privreda ne spada u one, koje se mogu označiti kao robno-novčane (u marksističkom smislu), odnosno tržišne (po zapadnoj terminologiji).

Langeova „konkurentna solucija” (ili „tržišni socijalizam”) operisala je cenama, zamenila je rukovođenje iz jednog centra putem određivanja proizvodnih zadataka s utvrđivanjem ravnotežnih cena, ali bila je samo zamena za potpuno eh ante planiranje. Postupak „trial and error” bio je imitacija tržišnog mehanizma. Vanekova „labor — managed — market economy” doista se temelji na robnoj privredi, ali i kod njega je, slično Langeu, glavna preokupacija kako obezbediti optimalne rezultate postuliranjem neke od bitnih odredaba potpune konkurencije (kod Langea ravnotežne cene, a kod Vaneka slobodan ulazak u granu). Uostalom, oba pristupa, shodno svojem teorijskom poreklu, spadaju u neoklasičan model socijalističke privrede.

U slučaju Jugoslavije, nesumnjivo se radi o pravoj, teorijsko i praktično postavljenoj robnoj privredi u socijalističkim društvenim odnosima. Čelija društva, osnovna organizacija udruženog rada, dejstvuje kao robni proizvođač, čija je motivisanost ekonomske prirode. Pored tržišta roba postoji i tržište novca. Radna snaga (kao roba (bitna za kapitalističke odnose proizvodnje) javlja se samo na periferiji privrednih zbivanja (sezonski radnici i sl.), ali tržišna alokacija rada, u svom čistom teorijskom obliku, važna je komponenta u prostornom i granskom rasporedu društvenog rada. U pogledu sredstava, pored sveg povremenog jakog naglašavanja samofinansiranja proširene reprodukcije (kao opravdane reakcije na hipertrofirane razmere kreditnih odnosa), nikad se načelno nije dovelo u pitanje njihovo slobodno kretanje u okviru cele privrede, shodno ekonomskim motivima i kriterijumima. Pri tom, važno je naglasiti da ovoliko značajno mesto robne proizvodnje nije proisteklo isključivo iz želje da se podigne efikasnost privrednog mehanizma (što leži u osnovi raznih privrednih reformi u centralističkim socijalističkim zemljama u poslednjih petnaest godina), već je ono suštinski vezano za demokratska obeležja društva, za odbacivanje hijerarhijske strukture privrede i društva, za prevazilaženje subordinacije neposrednih proizvođača, što sve ima za početnu pretpostavku objektivno vrednovanje njihovih radnih doprinosa (i to na tržištu, pored njegovih manjkavosti) i prilagođavanje proizvodnje sklopu potreba, kako su ih izrazili sami članovi društvene zajednice kroz svoje ponašanje u svojstvu potrošača.

Razumljivo je što je jugoslovenska privreda, kao potpuno nov fenomen, privukla pažnju naučne javnosti, koja se, kako se i moglo očekivati, dvojako postavila: mnogi su odobravali „jugoslovenski eksperiment” (izraz koji je dugo bio kvalifikacija za naše teorijsko i praktično opredeljenje), dok su ga drugi odbacivali zbog svog pridržavanja starih tradicionalnih pogleda ili zbog svog krajnjeg radika-

lizma, najkraće ocrtanog kao davanje punog prvenstva politici nad ekonomikom. Bilo je i nesporazuma, pa su poneki jugoslovensku privredu označili kao „tržišni socijalizam“, ali ne u smislu Lange-ovog modela, nego prizemno, kao spoj tržišnog mehanizma i socijalističkih odnosa. Teško je objasniti kakva logika stoji iza ovog mehanički obrazovanog pojma, jer je poznato da puno, nespustavano kretanje robne privrede dovodi do znatne diferencijacije među proizvođačima, što ugrožava njihovu klasnu jednakost, inače bitnu odredbu socijalizma. Možda su tome doprinele i pojedine formulacije iz godina posle privredne reforme 1965, ali u celom razdoblju izgradnje samoupravne socijalističke privrede vladao je stav da robna privreda prepuštena samotoku ne daje optimalne rezultate — ni ekonomski, ni društveno. Prema tome, planiranje je neophodno i to ne samo kao korektiv stihije, već i kao pravi atribut socijalističke privrede uopšte. Samoupravno organizovana privreda traži odgovarajuće oblike planiranja, samoupravne sporazume i društvene dogovore radi ispravljanja loših signala i drugih posledica (ove vrste) tržišta, usmeravanja privrede i ostvarenja uopšte koncepcije „organizovanog privrednog razvoja“.

Međutim, stvarno stanje u jugoslovenskoj privredi danas je takvo da je u njoj nužno naporno ojačati oba elementa — i tržište i planiranje. Uzroci nisu nepoznati: zbog potcenjivanja prvog i neoperabilnosti drugog, jer je uprkos zakonskom uobličavanju zamisli o njemu, otvoren prostor za delovanje vanekonomske činilaca, čija je moć i težnja da realizuje određene interese, bez objektivne verifikacije, naročito na pojedinim sektorima, dovela do neprikrivenog voluntarizma. Vezivanje svih privrednih teškoća za srazmerno mali deo dohotka kojim raspolažu organizacije udruženog rada, kako su pokazale nove analize (M. Popović), nije potpuno tumačenje. Zbrka ideja u oblasti cena, počev od opšteg teorijskog obrasca pa do postupka i kriterijuma kojih se drže državni organi i razne privredne organizacije, prikrla je pravu suštinu problema — cene moraju da odražavaju indeks ekonomske važnosti roba, one moraju da pružaju sigurne informacije svim ekonomskim subjektima, one moraju da proisteknu, kako u oblasti drugog odeljka, ali isto tako i u oblasti prvog odeljka, iz delovanja realnih privrednih kretanja. Tamo, gde je, po prirodi stvari, na današnjem nivou proizvodnih snaga, tržište najjevtiniji i najcelishodniji mehanizam, samoupravni sporazumi i društveni dogovori mogu da utiču, srazmerno zajedničkim interesima, na pomeranje relativnih cena, ali ne dovodeći u pitanje ovu njihovu osnovu. Jer, suprotnim ponašanjem ruše onaj red objektivnih veličina, preko kojih se iskazuju i poredi njihovi interesi. Naravno, monopolističko delovanje može doći do izražaja, no ono je društveno neprihvatljivo i akcijom svih snaga, uključujući i državu, mora se suzbijati. Ovo naglašavanje mesta tržišta smanjuje prostor za voluntarizam, time, pored ostalog, i eksternalizaciju, pa čak i potpunu socijalizaciju troškova izazvanih promašajima u investicionim i drugim privrednim odlukama. Uopšte, došlo je vreme da

upravo oni naši ekonomisti, koji su povodom privredne reforme 1965. godine podsećali na slabosti tržišta, da ono ne predstavlja idealan i sveobuhvatan mehanizam, sada ukazuju kakve sve poteškoće nastaju njegovim neodmerenim potiskivanjem.

Na samoupravne sporazume i društvene dogovore prebačen je preveliki deo ekonomskih veza, supstituirajući na taj način mnoge kupoprodajne odnose i to često čak i takve koji odgovaraju savremenoj prirodi stvari. Pod takvim pritiskom, otkazuju ovi samoupravni oblici, umesto da im se dodeli onaj segment ukupnog delovanja koji odgovara zakonitostima koncentracije proizvodnje i stvaranja onog lanca intermedijalnih subjekata između ćelijskih privrednih oblika i celokupnosti društvene reprodukcije.

Delotvornost planiranja je slaba na mnogim tačkama. Uobičajeno tumačenje da do ovog dolazi što praksa ne odgovara zakonskim normama nije pravi odgovor (bar nije konačan, jer se sa njim tek otvara novi niz pitanja). Zakon sadrži neke nerealne stavove, izazvane, verovatno, nestrpljenjem i hipertrofijom želja da se što pre načini rez u odnosu na stare tržišne odnose. Izvesti plan cele zemlje kao neposredan, redukovani zbir planova organizacija udruženog rada, kao piramidalno kretanje od osnove ka vrhu, zapostavlja opšte uslove u kojima se nalazi nacionalna privreda, jer ona nije samo prazan pojam u smislu srednjevekovnog nominalizma, već i totalitet, kako to postavlja marksistička dijalektika. Ideja susretnog planiranja traži da bude rehabilitovana, polazeći od činjenice da politički sistem nosi demokratski karakter. Sveobuhvatnost učesnika i obaveza neprekidne cirkulacije ogromnog mnoštva informacija navela je Tinbergen-a da ospori efikasnost samoupravnog tipa planiranja. Jedna racionalna mera u komunikacijama, pa čak i stroga selekcija po horizontalnim i vertikalnim vezama, sigurno ublažava ovaj prigovor. Za sada, ovaj problem nije uspešno rešen.

U našoj literaturi od pre desetak godina planiranje se ispitivalo sa tri stanovišta: sa političkog — koliko su odluke u njemu demokratski donete; sa ekonomskog — koliko uspešno poboljšava performanse privrede; i sa socijalnog — koliko se povećava blagostanje i da li članovi zajednice jednako u tome participiraju. Kod prvog momenta, ispitujući zakonska rešenja, u načelu odgovor je potvrđan. Kod drugog, postoje nedoumice, koje praksa samo pojačava. Kod trećeg, neophodno je izgraditi sistem socijalnih vrednosti da bi se izvršila valorizacija opredeljenja i dostignuća u stvarnom životu. Koliko god na prvi pogled se čini da to postoji, jedno pažljivo ispitivanje bi otkrilo prilično značajne oscilacije.

III

Samoupravna socijalistička privreda nije proistekla jedino iz težnje da se smanje ili uklone nedostaci centralističkog rukovođenja. Ideja samoupravljanja ima dublje pobude, ona je vratila socijalizmu

njegov originalni smisao, da njegova suština nije planska organizovanost društva (mada je i to), nego puna sloboda čoveka. Bez obzira na to što su neki francuski katolički pisci, odmah posle drugog svetskog rata, ponovo otkrili „ranog“ Marxa, na novu orijentaciju među naprednim piscima snažno su delovale jugoslovenska misao i praksa.

Čim se podsetimo poznate Marxove teze o komunizmu kao „stvarnom prisvajanju čovekove suštine od čoveka i za čoveka“, kao „povratku čoveka sebi“, izbija na videlo nedovoljnost bilo kojeg pokušaja da se opravdanost socijalističkih oblika izvodi iz uspešnog čina revolucije i preuzimanja vlasti, da se prikažu kao kvalitativno dovršen sistem, da se postave, kako je jedan naš pisac rekao, „kao politički kontrapunkt svetu kapitala“.

Pored sve ironičnosti Markuze-ove primedbe da je „dragi bog ili neki srećni udes izabrao kao utočište istinu radničke klase“, što je po njemu to „čisti fetišizam“,⁵ ostaje neuzdrman stav o istorijsko-društvenom položaju radničke klase koji nju čini ujedno i subjektom i objektom saznanja. Na temelju njega, „oslobođenje radničke klase mora biti delo same radničke klase.“⁶ Da bi ostvarila svoj istorijski zadatak, radnička klasa izgrađuje svoju političku organizaciju. Celokupno socijalističko iskustvo u našem stoleću otkriva veoma ozbiljan problem kako to postići a da ne bude na autoritarnom načelu, da ne dođe do obrazovanja jednog središta ogromne moći, da se uloga političkih lica ne izrodi u dominaciju. Smatrajući ga nerešivim, jedna grupa kritičara pisala je o „autokratskom komunizmu“, a druga, zadržavajući se pretežno u privrednom domenu, o „ekonomskom despotizmu“. Samoupravljanje je otvorilo nove mogućnosti za rešenje ove velike dileme današnjice, ukazujući na konkretnu sadržinu, višeznačnost i višeslojevitost slobode u socijalizmu.

Marks je smatrao da do potpunog, stvarnog oslobađanja ljudi dolazi tek u komunizmu, koji je u više navrata odredio i kao „pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovekovog samootuđenja“. Kada se zna da je Marks ovaj Hegelov pojam pretvorio od spekulativnog u kritički, da ima vrlo važno mesto u analizi kapitalističkog društvenog poretka, da ga izvodi iz postvarenog sveta, sveta robno-novčanih odnosa u kojima je novac „vladar i bog“, — kako se samoupravni socijalizam, u kome robna proizvodnja predstavlja jedan od bitnih sastojaka, može smatrati korakom napred u pravcu razotuđenja? Jednostavno, što alternativni načini uspostavljanja balansa između proizvodnje i potrošnje mogući su jedino na autoritarnom načelu, ali treba imati stalno na umu i to, da tržišno rešenje samo po sebi ne znači socijalizam, makar mu prethodili obrazovanje nove vlasti i eksproprijacija kapitalista.

Danas je očito prevaziđeno samo ekonomsko posmatranje i ocenjivanje socijalizma. Pre nekoliko godina, pojedini naši ekonomisti

⁵ H. Marcuse, „Merila vremena“ (naš prevod), str. 66—67, Beograd, 1979.

⁶ K. Marx i F. Engels, „Izabrana dela“, tom I, str. 360, Beograd, 1949.

uključili su i ove vrednosne kriterijume: 1. oslobađanje rada; 2. jednakost, ali ne samo ekonomsku — u mogućnosti zapošljavanja i sticanja dohotka, nego mnogo šire, u političkom, pravnom i kulturnom smislu; 3. socijalna sigurnost; 4. obrazovanje svojstvenog sistema socijalnih vrednosti.⁷

Samoupravljanje otvara mogućnosti da se postignu ovi zahtevi, ali tek s njima i postaje pravo socijalističko samoupravljanje, kao velika etapa u pravcu komunizma.

Prof. dr. ZORAN PJANIĆ

ON THE IMPACT OF THE YUGOSLAV THEORY AND PRACTICE ON
CONTEMPORARY CONCEPTS OF THE SOCIALIST ECONOMY

S u m m a r y

The Yugoslav experience has contributed a great deal to the severe division of Marxists (among others) into two groups — those making efforts to prove that the legitimate Marxian concept of the socialist economy must include the producers' self-management and those identifying the true Marxian concept of socialism with the administered planned system (Selucky), provided that the idea of the universal formula is gradually abandoned. This paper deals only with some economic aspects of the socialist order.

I

The process of the upbuilding of the socialist society has been described, up to mature communism, as a linear sequence of the positive influence of strengthening forces of production on the society under conditions of the proletarian dictatorship. This is why Gorze came to conclude that most Marxists, up to the beginning of the last decade, had considered „forces of production, particularly science and techniques as neutral under the ideological aspect and their development as essentially positive“, as the material basis of the new society develops both under capitalism and socialism.

Looked at under the technical aspect, the progress was due to imitation and to the fact that procedures and discoveries were taken over from the developed capitalist world. The focus was on the development of production in Department I or rather of machines in its frames.

This formula of development continued to exist also after World War II, when several socialist countries were established. This is why western economists have come to examine critically (in the early fifties) the possible

⁷ Ovaj izbor i redosled su, na primer, dati od strane K. Mihajlovića.

consequences of such a multiplied process, which neglects the natural conveniences and advantages of the labour division.

A different approach to socialism developed early in Yugoslavia, reviving the old idea that it is, in fact, the transition from capitalism to communism in which the technical progress is very important. However, it cannot be reduced neither to the quantitative expansion of production nor to the spatial expansion. This is a real society, composed of numerous, often opposite interests.

Autarchy has been abandoned in the economic strategy, the idea that the domestic industry should be fostered in order to replace the import. The emphasis has been on the development of a contemporary structure of the economy and on the closest possible association with commodity flows in the world economy.

However, instead of focusing on steel, the Yugoslav economy has been suffering for more than one decade from too heavy a dependence on raw materials (and energy) bought abroad. The proper overall orientation did not bring about the expected results as the economic and organizational allocation of resources into capital-intensive activities was not efficient. The pooling of labour and resources, based on income and joint interests, was but modest in scope. Noneconomic governmental and political measures have been applied.

II

The once famous „socialist controversy” about the efficiency of the socialist economy has been restricted to the subsistence economy. The classical concept of socialism was reduced to the centralized planned subsistence economy. Peter Wiles came to conclude from the Soviet practice thirty years ago that this approach was obsolete as the public economy of this type was drawing on commodities money and the market. Even though Soviet prices are considered as reasonable (looked at in broader frames as category which fulfills given functions) and even though changes were made from time to time in order to raise the efficiency, the Soviet economy can be considered neither as commodity and monetary economy (in the Marxian sense) nor as market economy (according to the western terminology) as the function the market mechanism regarding selection, distribution and particularly allocation has been pushed into the background.

Lange's „competitive solution“ or „market socialism“ had to do with prices. It replaced management from one center by equilibrium prices, but it was only the substitute for the overall ex ante planning. The procedure „trial and error“ was the imitation of the market mechanism. Vanek's „labour-managed economy” is based on the commodity economy, indeed, but he is, like Lange, interested mainly in the achievement of optimum results by postulating some of the vital determinations of perfect competition (equilibrium prices in Lange's case and a free entrance into the industry in Vanek's case). By the way, both approaches belong to the neoclassical model of the socialist economy.

As far as Yugoslavia is concerned, it is a true theoretically and practically determined commodity economy under socialist social relations. The cell of the society, the basic organization of associated labour, acts as commodity producer with economic motives. Alongside the commodity market there is also a money market. The labour force as commodity (vital for capitalist relations of production) is less important (seasonal workers etc.), but the market allocation of labour in its altogether theoretical form is important for the spatial distribution of labour and for the distribution by industries. We need not wonder why the Yugoslav economy as altogether new phenomenon has attracted the attention of scholars.

If left to itself, the commodity economy yields no optimum results. This is why deficiencies are overcome by way of self-managing agreements and social compacts. They help to channel the economy and to implement the concept of „the organized economic development.“ However, this planned component does not function well, the idea of the new mode of planning (enacted by way of law) is not feasible so far so that it has enabled the functioning of non-economic factors, which have resulted in unconcealed voluntarism in some sectors. Attributing all the economic difficulties to the commensurately small share of income in the hands of organizations of associated labour is no good explanation. A good combination of planned and market elements, on the basis of the main social goods, is a task which has not been fulfilled successfully so far.

III

The self-managing socialist economy did not develop solely from the desire to increase or overcome the shortcomings of centralized management. The idea of self-management has got deep motives; it has restored the original sense of socialism by stressing that its essence is to be found not only in the planned organization of the society but primarily in the full freedom of the man. Even though some of Marx's „early“ ideas were discovered anew by some French Catholic writers after World War II, the new orientation of progressive writers bears the powerful imprint of the Yugoslav thought and practice.

The only economic consideration and appraisal of socialism is apparently no longer habitual. Jaures' properly conceived idea is growing in importance — namely that „socialism is individualism, but a thorough and logical individualism.“

According to one classification socialism must secure: 1. the liberation of work; 2. equality, but not only the economic equality, but also the political, legal and cultural equality; 3. social security; 4. the development of a particular system of social values.

Self-management paves the way for the fulfilment of these requirements, enabling the development of the true socialist self-management.

Проф. д-р ЗОРАН ПЬЯНИЧ

О ЗНАЧЕНИИ ЮГОСЛАВСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПОНИМАНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Резюме

Если в настоящее время все чаще высказываются мнения, что „марксисты (наряду с другими) строго делятся на две группы, на те, которые стараются доказать, что истинный законный марксистский концепт социалистического хозяйства должен заключаться в самоуправлении производителей, и те, другие, которые отождествляют настоящий марксистский концепт социализма с командно-плановой системой“ (Селуцки), и если постепенно превосходит идея об универсальном образце, то в этом большой вклад имеет югославский опыт. Автор рассматривает экономические виды социалистического строя, точнее только некоторые из них.

I

Долгое время процесс строительства социалистического общества, вплоть до зрелого коммунизма, описывали как одну линейную последовательность положительного влияния повышения производительных сил на общество, в условиях диктатуры пролетариата. Это побудило Горза приписать большинству марксистов, до начала последнего десятилетия, что они считали „производительные силы, особенно науку и технику, идеологически нейтральными, а их развитие в сущности положительным“, ибо как в капитализме, так и в социализме, созревает материальная база нового общества.

Рассматривая, с технической стороны прогресс обеспечивался имитацией и перениманием образа действия и изобретений из развитого капиталистического мира, а с экономической стороны, внесением в центр развития производство первого отдела, а в рамках его производство машин.

Этот образец развития остался и после второй мировой войны, когда было образовано несколько социалистических стран, что побудило западных экономистов, в начале пятидесятых годов, к критическому рассмотрению каковы будут окончательные последствия такого мультипликационного процесса, который недооценивает природные удобства и преимущества разделения труда. В Югославии довольно рано созрел иной подход к социализму, оживляя старую идею, что он весь представляет собой, на самом деле, переходный период от капитализма к коммунизму, в котором технический прогресс играет очень значительную роль, но который нельзя свести к простому количественному росту производства, или к политическому пространственному расширению. Это реальное общество, созданное из многочисленных интересов, даже и противоположных. В хозяйственной стратегии покинут автаркический вариант-создание отечественного промышленного производства для субституции импорта, и

при всем понимании хозяйства мирового рынка сделано упор на совершенствование хозяйственной структуры и на как можно более широкое связывание ее с мировыми товарными потоками.

Но вместо преклонения перед сталью, югославское хозяйство страдает более одного десятилетия чрезмерной зависимостью в сырье (и энергии) закупаемых за границей. Хорошая общая направленность не привела к ожидаемым результатам, ибо хозяйственное и организационное размещение ресурсов в капитально интенсивные деятельности поставлено неэффективно. Объединение труда и средств, основанное на подходящих связях и совместных интересах, что является главным направлением общественной деятельности в решении этой проблемы, очень скромных размеров. В действительности прибегаются внеэкономическим-государственным и политическим мерам.

II

Известное когда-то „социалистическое несогласие“, о возможности и действительности социалистического хозяйства, велось в терминах натурального хозяйства. Классический концепт социализма сводился к централизованному плановому натуральному хозяйству. Тридцать лет тому назад Петер Вилес на основе советской практики установил, что этот подход устарел, так как общественное хозяйство этого типа опирается на феномены товара, денег и рынка. Хотя советским ценам не отрекается характер рациональности (понятый в более широком смысле как категория, выполняющая данные ей функции) и хотя периодически проводились изменения в целях увеличения эффективности, из-за вытеснения действия селективной, распределительной, а особенно размещительной функции рыночного механизма, советское хозяйство не входит в число тех, которые можно означить как товарно-денежное (в марксистском смысле), т.е. рыночное (в западной терминологии).

„Конкурентное решение“ или „рыночный социализм“ Ланге оперировал ценами, заменяя руководство из одного центра путем определения производственных заданий установлением цены равновесия, но это явилось только заменой полного *ex ante* планирования. Поступок „*trial and error*“ был только имитацией рыночного механизма. „*Labor — managed — economy*“ Ванека, действительно опирается на товарное хозяйство, но и у него как и у Ланге, главным является обеспечение оптимальных результатов — выделением одного из существенных определений полной конкуренции (у Ланге цены равновесия, а у Ванека свободный вход в отрасль). Впрочем, оба подхода, согласно своему теоретическому происхождению, относятся к неоклассической модели социалистического хозяйства.

Когда идет речь о Югославии тут, несомненно, имеем дело с настоящим, теоретически и практически установленным товарным хозяйством в социалистических общественных условиях. Ячейка общества, основная организация объединенного труда, действует в качестве товарного производителя, мотивированность которого — экономического характера.

Наряду с рынком товара существует и рынок денег. Рабочая сила как товар (основная для капиталистических отношений производства) является только на окраине хозяйственных событий (сезонные рабочие и т.п.), но рыночное размещение труда, с своей чистой теоретической формой, является важной составной в пространственном и отраслевом размещении общественного труда. Вполне понятно, что югославское хозяйство, как совсем новый феномен, побудило внимание научной общественности.

Так как товарное хозяйство предоставленное самому себе, не дает оптимальных результатов, то через самоуправленческое соглашение и общественный договор устраняются плохие последствия и производятся коррекции стихии, направляется хозяйство и осуществляет концепция „организованного хозяйственного развития“. Но, эта плановая составная довольно плохо действует, идея о новом способе планирования (оформлена законом) пока не является действенной, эффективной и, поэтому, проложила путь действию внеэкономических факторов, чья сила и стремление реализовать определенные интересы без объективной верификации, порой и на отдельных секторах приводили к неприкрытому волюнтаризму. Связывание всех хозяйственных трудностей с относительно небольшой долей дохода, которой располагают организации объединенного труда, как показали новые анализы (М. Попович), является неполным толкованием. Хорошая увязка планового и рыночного элементов, на основании главных общественных определений, является заданием, которое еще успешно не решено.

III

Самоуправленческое социалистическое хозяйство не явилось только результатом стремления уменьшить или устранить недостатки централизованного управления. Идея самоуправления имеет более глубокие мотивы, она вернула социализму его подлинный смысл, чьей сущностью является — не плановая организованность общества (хотя и этим тоже), — а полная свобода человека. Несмотря на то, что некоторые французские католические авторы, сразу после второй мировой войны, снова открыли „раннего“ Маркса, на новую ориентацию среди прогрессивных писателей сильно повлияли югославская мысль и практика.

В настоящее время, очевидно, превзойдено исключительно экономическое рассматривание и оценивание социализма. Весомой является и правильно понятая мысль Юреса, что „социализм это индивидуализм, но полный и логический индивидуализм“.

По одной классификации социализм должен обеспечить: 1. освобождение труда; 2. равенство, но не только экономическое — в возможности устроиться на работу и создавать доход, а намного шире, в политическом, правовом и культурном смысле; 3. социальную обеспеченность; 4. образование присущей ему системы социальных ценностей.

Самоуправление открывает возможность осуществления этих требований, но только с ними и устанавливается настоящее социалистическое самоуправление.

